

Hemşin Yöresinde Ekonomi ve Cinsiyete Dayalı İş Bölümü

Özet

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Pazar ile Hop ilçeleri arasındaki kıyı şeridinin iç kesimlerinde yaşayan Hemşinliler, yörede Lazlarla komşu ayrı bir etnik grubu oluştururlar. Çamlıhemşin yöresine özgü Hemşin ağzının yanı sıra, doğuda Hopa Hemşinlileri'nin Ermenice'nin bir diyalektini konuşmaları; yine Çamlıhemşin yöresi kadınlarına özgü bir baş bağlama şekli, özellikle yaz aylarında belli günlerde düzenlenen şenlikler (Örneğin, Vartavar ile Hodoç gibi.), mahalle ve köylerdeki farklı mimari geleneği yansıtan konaklar, farklı bir toplum kültürüyle karşı karşıya olduğumuzu gösteren özelliklerdir. Bunlara, Hemşinlilerin oldukça uzun bir geçmişe dayanan gurbetçilikleri ile bu süreç içinde başta pastacılık ve fırıncılık olmak üzere, lokanta ve çay salonu işletmeciliklerinde ünlü olmalarını da eklemek gerekir.

Gurbetçilik, Hemşinli genç kuşakların tek gelecek güvencesi gibidir. Yeni evlenen çiftler çoğunlukla kentlere yerleşme eğilimindedirler ve bu durum Hemşin nüfusunu, köyde kalan yaşlı kuşak ile kentlerde yerleşik genç kuşak Hemşinliler olmak üzere ikiye bölmüştür. Gurbetçinin nedenleri arasında en bilinen biri olan geçim güçlüğü Hemşin genelinde olduğu gibi Çamlıhemşin köyleri için de söz konusudur. Engebeli topoğrafya nedeniyle ekilen arazilerin parçalı olduğu Çamlıhemşin'de küçük üreticilik çerçevesinde bütünüyle emek yoğun tarımsal üretim söz konusudur. Uzun yıllardan beri yöre dışında başka iş alanlarında istihdam olan erkeklerin, tarımla ilgili faaliyetlerden önemli ölçüde bağımsız hale gelmeleri nedeniyle bu alandaki iş yükü büyük ölçüde kadınların üzerindedir. Yörede kalan hane üyelerinin çoğunlukla hane reisi ve/veya büyükleri olmaları ve üretim alanında gereksinim duyulan iş gücünün, hane içinden karşılanması zorunluluğuna bağlı olarak, genç kuşak hane üyelerine yönelik iş gücü talebi yüksektir. Kentlere yerleşen genç kuşaklar, baba otoritesi yanında, kendilerine yönelik beddua gibi inanç motifleri

ile de köylerdeki üretim faaliyetlerine ve baba ocağına bağımlı tutulmaya çalışılmaktadır. Bu durum haneden bağımsızlaşmak isteyen genç kuşaklarla, ebeveyn kuşağı arasında süregelen çatışmaların başlıca nedeni olmaya devam etmektedir.

Abstract

The people of Hemshin in the Eastern Black Sea region, who live in the interlands between Pazar and Hopa, are a specific ethnic group in Turkey. Their dialect, local dresses (e.g. Hemshinli başı) and other cultural traditions and customs (e.g. feast of Vartavar) suggest us to consider them as a specific culture. Besides, their scattered village settlements, which fit to the conditions of a dense forest in a mountainous ecosystem characterized by a humid climate (rainfall: 1300 mm per year), make these people the more interesting. In addition, the people of Hemshin are much popular due to some of their occupations like bakery, patisserie, coffee house which are widely spread in towns and especially in the big cities. However, while most of the population of Hemshin lives in the cities, one other part (mostly the older generations) has still remained in their villages until today. Attracted by more opportunities to find a job, the young generations tend to migrate to the towns and big cities while the older people are willing to remain at their home village. Here, in the villages, the majority of the remaining households are small family farm units. Most of these families have a growing demand for labour force for the agricultural and pastoral works. Because of the complexity of their economical activities households demanded more labour force than in earlier times when they had not yet been introduced to tea producing. Since women constitute the most important part of the labour force in agriculture, especially young married women who enter into the patriarchal structure of their husband's families, get under a great pressure. They get under the rule of their older in-laws. This has resulted today in many conflicts between the different generations and/or between village and city dwellers.

Alan

Bu incelemeye kaynak oluşturan araştırma 1990-1991 tarihlerinde Rize ilinin en küçük nüfuslu(1) ancak en engebeli ve yüksek topoğrafyasına sahip ilçesi olan Çamlıhemşin'de yürütülmüş olan alan çalışmasına aittir(2).

İlçenin genel coğrafi karakterine, kıyından hemen dik olarak yükselen dağlar hakimdir. Bu engebeli topoğrafya, Kaçkar Dağlarında 3000 metrenin üzerine çıkan yükseltiler oluşturur. Ancak yükseltiyle doğrudan ilişkili en önemli özellik, Türkiye'nin en fazla (kıyıda ortalama 2357, iç bölgelerde 1300 mm civarında) yağış alan bölgesinde yer almasıdır ki, kıyından başlayarak 2000 metrelere kadar yoğun ve zengin bir orman örtüsünü de beraberinde getirir(3). Yağışlı ekosistemin bir sonucu olarak arazi de oldukça parçalıdır. Hemşinliler bu özelliklere sahip coğrafyada, kıyıda Lazlara komşu olan bir üst zonda, genellikle 500-800 metreler arasında ve kısmen daha da yükseklerde, orman içindeki köylerde otururlar.

Hemşin Halkının Genel Karakteristikleri

Hemşin halkı, biri doğuda (Artvin/Hopa), diğeri batıda (Rize/Çayeli-Pazar ve Ardeşen ile Çamlıhemşin) olmak üzere iki ayrı topluluk halinde karşımıza çıkar(4). Bunlara, Batı Karadeniz bölgesine göçle oluşmuş bir üçüncü grup olarak Bolu ve Sakarya (Örneğin, Karasu) Hemşinlilerini ekleyebiliriz. Araştırma alanımız dahilindeki Hemşinli toplumu, Batı Hemşinliler grubuna girmektedir. Doğu (Hopa) Hemşinlilerinden belirgin bazı farkları, konuştukları tek dilin Türkçe oluşu (Doğu grubunun, Ermenicenin bir diyalektini(5) konuştukları bilinmektedir.), buna karşılık doğu grubunda görülmeyen eski bazı kültürel gelenekleri (Yaz aylarında yaylalarda kutlanan *Vartavar* (6) ve *Hodoç* şenlikleri gibi.) sürdürmeleri ve Hemşin kadınlarına özgü bir baş bağlama tarzı gibi hususlardır.

(1) 1990 nüfus sayımı itibarıyla İlçe nüfusu 10,566 kişidir. (Kaynak: BDİE, 1993, s.24)

(2) Bkz. Ersoy, (1994).

(3) Bkz. Atalay ve diğ. (1985) s.43 ve 82.

(4) Bkz. Bryer & Winfield (1985:336), Bennighaus, (1989: 476) ve Haçıkyan, (1996:41).

(5) Dumezil (1964) İstanbul'da tanıştığı bir Hopa Hemşinlisi'nin konuştuğu Ermenice diyalekt üzerine detaylı bir çalışma yayınlamıştır.

(6) Haçıkyan (1996:69), bu kutlama ile ilgili olarak, "Vartavar Bayramı ya da yortusu, Ermenilerin binlerce yıldan beri kutladıkları, efsaneye göre Tufanla ilgili bir bayramdır. Eskiden beri bu gün, tüm i badethaneler renk renk çiçekler, güllerle bezenip donatıldığından Vartavar (vart=Ermenice'de gül) denildiğini" söylüyor.

Hemşinlilerin tarihi ve etnik kökeni meselesi, incelemenin kapsamını aşacağından burada ele alınmayacaktır. Ancak çeşitli kaynaklara dayanarak Hemşinlilerin Ermeni-Hıristiyan bir etnik kökenden geldiklerini söyleyebiliriz(7).

Yerleşme

Hemşinlilere ait köy yerleşmeleri, kısmen Çayeli, önemli ölçüde Pazar, Hemşin, Çamlıhemşin ve Ardeşen ile, doğu Artvin iline bağlı Hopa'ya kadar uzanan bir coğrafyaya dağılmış olup, büyük ölçüde dağınık yerleşmeler şeklinde karakterize olurlar. Bölge dışında özellikle Sakarya ve Bolu illerine bağlı kimi ilçelerde özellikle 1914 Osmanlı-Rus harbi yıllarında batıya göç ederek yerleşmiş belirli bir Hemşin nüfusuna ek olarak büyük şehirlerde kalabalık bir nüfusun varlığı da bilinmektedir(8). Sık bitki örtüsü ile kaplı engebeli topoğrafya nedeniyle köyler çoğunlukla yamaç ve sırtlarda kurulmuştur. Topoğrafyanın bu engebeli karakteri, tarımsal yapıya da hakimdir; ekilen araziler çoğunlukla parçalı ve küçüktür.

Alan çalışmasının yürütüldüğü Çamlıhemşin ilçesi, Fırtına deresi kıyısında sıkışıp kalmış küçük bir ilçedir. İlçe topoğrafyasının engebeli karakteri, yerleşme örüntüsüne büyük ölçüde yansımış durumdadır. Anadolu interlandının aksine bölgedeki kır yerleşmeleri küçük (20-30 haneli) ve nüvesiz mahalleler şeklindedir. Bryer (1975:120), söz konusu yerleşme örüntüsünü, Hellenistik devirden bu yana Doğu Karadeniz Bölgesinin genel özelliği olarak Kafkas yerleşmelerinin bir devamı niteliğinde değerlendirmiştir.

Köy Yerleşmeleri: İlçe coğrafi sınırları içinde yer alan mahalle ve köylerin % 94'ü dik ve sarp arazilerde yer almaktadır. Köylerin ise, % 92'si sırtlar üzerinde bulunmaktadır ve büyük bir bölümü (% 71'i) dağınık köy tipindedir(9). Derin vadi tabanlarının yerleşime elverişli olmaması dolayısıyla halk yüksek alanlara yönelmiştir. Dağınık yerleşimin de aynı coğrafik şartların dayattığı bir zorunluluk olduğu bilinmektedir. Ancak diğer bir faktör de hanelerin üretimde buldukları arazilerine ve yakacak, yapacak temin ettikleri "kendi ormanlarına" yakın

-
- (7) Yukarıdaki (Bkz., dip not: 4) kaynaklara ilave olarak, Bıjşkyan (1969:64-65), Meeker (1971: 341), Bryer (1975), ve Ersoy (1995: 139-143); ayrıca İslam Ansiklopedisi'nde (1957, VII, s.26) "Lazlar" maddesine bakılabilir.
(8) Hemşin nüfusunun dağıldığı yerleşim alanları için bkz., Andrews, (1989), s.358-359.
(9) Rize Köy Envanter Etüdü (1981), s.39.

olmayı tercih etmeleridir. Arazilerde ekili ürünlerin başlıca ayı ve domuz gibi orman kökenli predatörlere karşı korunması için olduğu kadar, üretimle ilgili işleri haneden yürütülmesi ve ürünün stoklanıp değerlendirilmesi ameliyeleri açısından da bu durum stratejik ve pratik önemi haizdir.

Köylerde konutlar genellikle taş temel üzerine ahşap yapılı ve altta ahır, üstte mesken olmak üzere iki katlıdır. Ancak geniş aile gruplarınca kullanılmak üzere üç katlı inşa edilen 14-15 odalı büyük ev ya da konaklara da rastlanmaktadır. Konutların bitişiğinde, bir kaç adımlık mesafede ise genellikle bir serender (nalya)(10) ve ona bitişik bir ot deposu, (ot kabı/oçghan) bulunur. Evler bahçe içinde yer alır ve işlenmesi, bakımı ve korunması diğer bahçelerden görece daha kolay olan bu arazilerde çoğunlukla "bostan" yani, mısır (lazut), fasulye (lobiya), patates (kartof), karalahana gibi hane içinde tüketilen ürünler yetiştirilir.

Nüfus

Günümüzdeki Hemşinli nüfusu hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Zira nüfusun önemli bir yüzdesi, başta üç büyük metropol olmak üzere, şehirlerde ikamet etmektedir. Yapılan bazı tahminlere göre (Bkz. Benninghaus 1989: 477 ve Haçikyan 1996: 41), günümüzün Hemşinli nüfusu 50-60 ya da 70 bin civarındadır. Ne var ki bu tahminler 1960'lı ya da 1980'li yıllara aittir ki, bu gün özellikle şehirlerde yaşayanlarla birlikte gerçek Hemşinli nüfusunun bu rakamların bir hayli üzerinde olması kuvvetle muhtemeldir.

Biz,demografik olarak oldukça hareketli ve dağınık olan Hemşin toplumunu, Çamlıhemşin ilçesi sınırları içerisinde, birkaç köy ile yayla çerçevesinde inceleyeceğiz. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre, ilçe nüfusunun % 73'ü (7,737 kişi) köylerde, % 27'si (2,829 kişi) ise kentlerde oturmaktadır. Ancak ilçe merkezine bağlı olup, esasen birer kır yerleşimi özelliği gösteren mahallelerin varlığı göz önüne alınırsa, gerçekte kırsal nüfusun bu orandan daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Kırsal nüfusun göze çarpan bir özelliği, cinsiyete göre oldukça dengesiz bir dağılım göstermesidir ki, ileride bu konuya iş bölümü ilişkileri bahsinde detaylı bir şekilde değineceğiz.

(10) [Gıda maddelerinin] "Nemden ve hayvanlardan korunması için direkler üstüne kurulmuş ahşap ambar." (Bkz. Emiroğlu, 1989: 205).

Göç ve Gurbetçilik: İncelemenin konusuyla yakından ilintili olarak, toplumu ilgilendiren önemli bir olgu, kentlere olan yoğun göçtür. Yöre dışına göç sürecinin başlıca nedeni, Doğu Karadeniz Bölgesi genelinde olduğu gibi sahip olunan küçük arazilerde yapılan tarımsal üretimin kalabalık nüfuslu haneleri besleyememesidir. Yakın zamanlara kadar bu göç dinamiğinin asıl özelliği, erkeklerin çalışmak amacıyla geçici-mevsimlik hareketleriyken, günümüzde kentlerde yerleşik haneler düzeyinde, kalıcı nüfus göçleri hakimdir. Belki yüz yıldan da eskiye, kimilerine göre Pasarofça antlaşması yıllarına giden Hemşin erkeklerinin iş göçü serüveninin ilk duraklarının Rusya, Polonya gibi doğu bloku ülkeleri olduğu söylenmektedir. Buradan diğer Avrupa ülkelerine de yayılan göç hareketleri sırasında, Hemşinlilerin, günümüzde bir hayli uzmanlaşmış profesyonelleştikleri, pastacılık ve fırıncılık sektörlerinde istihdam olduklarını öğreniyoruz. Sovyet Devrimi sonrasında Türkiye'ye dönen Hemşinliler, memleketlerinde çiftçilikle uğraşmaktansa, kentlere göç ederek, mesleki uzmanlıkları doğrultusunda yeni iş olanakları bulabilmişlerdir. Bugün büyük kentlerdeki pastane ve fırın işletmelerinin önemli bir kısmının sahipleri Hemşinlilerdir ve artık aileleriyle birlikte kentlere yerleşmiş durumdadırlar

Tarımsal Üretim

Çamlıhemşin ilçesi arazilerinin büyük bir bölümü (% 84) orman arazisidir. İlçeye bağlı 24 köyde kültür arazisinin % 14'ü bulunmaktadır ve 1980 yılı verilerine göre kırsal bölgenin % 63'ü orman, % 3,5'i çayır, % 24,3'ü mera, % 0,2'si kuru tarla, % 1'i ise çay bahçesidir(11).

Yörede tarıma elverişli arazilerin sınırlı ve dağınık oluşu, üretim süreci üzerinde baskı oluşturan başlıca bir unsurdur. İlçe genelinde çiftçi ailelerinin % 95'inden fazlasının, alan araştırması sırasında görüşülen 45 hanede ise otlak ve meralar ayrı tutulduğunda, tarıma ayrılan arazilerin tamamı (% 100'ü) 25 dönümün altında kalmaktadır. İnceleme kapsamındaki altı yerleşim birimi de orman içi sırt ve/veya yamaç yerleşimidir. Yine hepsi de küçük üreticiliğe uygun olarak aile işletmesi tipindedirler(12). Arazi koşullarının çok eğimli ve engebeli olması sebebiyle bölgenin çoğunda olduğu gibi burada da tarımda makina kullanımı söz konusu değildir.

(11) Rize Köy Envanter Etüdü. (1981), s.39.

(12) Sirman-Eralp (1988:219), Söke'de pamuk üreten aile işletmeleri üzerine araştırmasında küçük üreticiliği, "en başta emek gücü olmak kaydıyla, girdilerinin mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü pazar mekanizmaları dışında temin etmeye çalışan, ve bu arada aile emeğini yoğun olarak kullanan işletmeler" olarak tanımlamaktadır ki, bizim alanda karşılaştığımız köylerde de buradaki tanıma uygun bir üreticilik söz konusuydu.

Halk öteden beri el çapası veya öküzle çekilen saban yardımıyla arazilerini işleyebilmektedir.

Çay Üretimi: Çamlıhemşin yöresi ekonomisine bilfiil 1970'li yıllarda girdiği anlaşılan çay(13) , ilçeye bağlı 24 köyden 19'unda üretilmektedir. 1990 yılı itibariyle çay üretiminde çalışan nüfus 2,481 olup, 8,041 dekar alanda 2,380 ton yaş çay yaprağı üretilmektedir(14). Çay üretiminde çoğunlukla aileler çalışmaktadır ve bu üretim alanında da başat unsur insan emeği, yani kol gücüdür. 1986 yılında yapılan bir araştırmaya göre(15), Rize genelinde ailelerin % 88'i kendi mülkleri olan arazilerde çay üretimi yapmaktadır. Küçük üreticilik bölgeye hakim özellik olup, çiftçi ailelerin yaklaşık % 82'si beş dönümden az çay arazisine sahiptir.

Araştırma alanımızdaki 45 haneden 43'ü çay üreticisidir. Bunların 42'si aile işletmesi tipinde olup yalnızca bir hane "çaylığını" yarıcıya vermiş, iki hane de çay toplama işinde çalıştırmak üzere ücretli işçi tuttuklarını bildirmişlerdir. Hane başına düşen çay arazisi miktarı 3 ile 5 dönüm arasında değişmektedir. Alan verileriyle, Ardeşen Çaykur fabrikasından alınan veriler karşılaştırıldığında, araştırma alanına giren mahalle ve köylerin(16) genelinde, çay arazisi büyüklüğünün 10 dönümü geçmemektedir. Çayın aynı dönem içinde kilogram başına (önceki yıllarda başlıca ürün olan) mısıra göre neredeyse iki kat fazla gelir getiren bir ürün olmasına(17) ilaveten, öteden beri mısıra çok zarar veren ayı ve yaban domuzu gibi predatörlerin baskısı, köylünün daha güvenceli bir ürün çeşidi olarak çaya yönelmelerini teşvik etmiştir. Ancak çay üretimine geçişle birlikte, çeşitli sorunlar da başgöstermiştir. Görece sert bir iklimin hakim olduğu Çamlıhemşin'de çay yaprakları kıyıya yakın bölgelere oranla daha geç olgunlaşmaktadır. 1990 yılı yaş çay yaprağı alımlarında küçük üreticiye uygulanan düşük kontenjanlar nedeniyle toplama sezonu uzamış ve böylelikle ürün kalitesi düşerken bir yandan da uzayan alım devresi nedeniyle çay bahçelerinde uzun süreli iş gücü istihdamı na .yol açmıştır. Küçük üreticiye

(13) Hemşinlilerin "gurbette" yayınladıkları demek bülteni ve dergilerin (Örneğin, Seyran (Pokut), Hemşin, Yeşil Hemşin Kale dergileri gibi) 1970'li yıllara ait sayılarında, bu değişime ilişkin yazıların kaleme alındığına tanık olunmaktadır. Örneğin, 1972 yılında yayınlanan Hemşin dergisinde (Sayı: XI/7, s.20) Haydar Memişoğlu tarafından kaleme alınan bir yazıda "çay ziraatinin öneminin köylülerce yavaş yavaş kabul edilmeye başladığı" söylenmektedir.

(14) Veriler, B.D.İ.E., Tarım İstatistikleri Şube Müdürlüğünden alınmıştır.

(15) Özyurt (1989) s.67.

(16) Bunlar ilçe merkezine bağlı Y. Çamlıca (Vice), Sırt ve Mikrun-Kavak mahalleleriyle, Yukarı Şimşirli, Güroluk ve idari bakımdan Pazar ilçesine bağlı bulunan Akbucak (Mermerat) köyleridir.

(17) Çaykur alımlarında kilogram başına 1990 yılı itibariyle üreticiye ödenen net ücret 850-1000 TL. iken, aynı yıl Pazar'da toptancılar mısırın kilogramına 550 TL. ödüyörlardı.

uygulanan düşük kontenjan, tarım kredilerinden mahrumiyet ve ürün bedellerinin taksitle ve geç ödenmesi gibi sorunlar, günümüze kadar kronik bir şekilde sürmüştür. 1984'te Özal Hükümetinin kararıyla çayda devlet tekelinin kaldırılmasının ardından, alanda faaliyet göstermeye başlayan özel fabrikalara çay veren haneler de ürün bedellerinin kendilerine zamanında ödenmemesinden şikayetçidirler. Bir dönem kontenjan uygulamalarının kaldırılmasına rağmen, sürdürülen ücret politikaları özellikle küçük üreticileri mağdur etmeye devam etmiştir. 1998'li yıllara gelindiğinde yörede çaydan söz eden hane reisleri, eskiden mısır ektikleri dönemleri aradıklarını dile getirir olmuşlardır. Sözü edilen olumsuz faktörler karşısında üreticilerin çoğu bir mono kültür olarak çaya yönelmek yerine, başta mısır ve diğer bazı ürünlerle karışık olarak çay üretimini sürdürmek gibi bir stratejiyi benimseyerek, geçimlerini güvence altına almaya çalışmaktadır. Bu durum hanehalkı iş gücü üzerindeki baskıyı artırmıştır. Tarıma ilaveten yöre halkının geçimlik düzeyde hayvan sahipliğini de sürdürdükleri göz önünde tutulursa ekonominin ne denli parçalı ve oldukça emek yoğun bir örüntüye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Hayvancılık ve Yaylacılık (Transhüman)

Geleneksel geçimlik üretimin hayvancılıkla ilgili uğraşı alanı, Rize genelinde çay üretimine geçişle birlikte bir dönem Türkiye genelinde en büyük gerilemeyi yaşamıştır(18). Hayvancılığın günümüzde önemli ölçüde büyükbaş hayvan sahipliğine dayandığı Çamlıhemşin ilçesinde 1970'lerin başında 11,000'in üzerinde olan sığır varlığı, 1990 yılına kadar geçen 20 yıllık süre içinde önemli ölçüde (yaklaşık % 66) azalarak 7,241'e düşmüştür. Bu süreçte, köyden kente olan göçün yanısıra, çay tarımına geçişle birlikte, eskiden geleneksel geçimlik üretimin başat unsuru olarak yetiştirilmekte olan mısır bitkisinin, hayvan yemi olarak değerlendirilen sap ve yaprak gibi yan ürünlerinden mahrum kalınması da önemli bir rol oynamıştır. Şüphesiz en önemli faktör, kente göçle ve çay üretimine geçişle birlikte eskiye oranla daha da çeşitlenen iş/üretim alanlarında istihdam gereksinimi artan hanehalkı iş gücü üzerindeki baskının, öncelikle hayvancılık alanına yansımış olmasıdır.

(18) Özyurt (1989:90)'un Rize genelinde yaptığı bir inceleme göre çay üretimine geçişle birlikte ilde sığır (büyükbaş hayvan) varlığı % 66,7, küçükbaş hayvan varlığı ise % 95 oranında azalmıştır.

Yaylacılık (Transhüman): Yörede transhüman(19) faaliyetleri yaz mevsimi süresince, Haziran ile Eylül ayları arasındaki devrede yürütülür. Yüksek yaylalara (2000-2500 metrelere) çıkılması sebebiyle "dikey transhüman" söz konusudur. Günümüzde birçok yaylaya, geleneksel göç yolları yerine, kamyon kasalarına yüklenen hayvan ve erzaklarla birlikte stabilize yollar vasıtasıyla kısa sürede ulaşılabilmektedir. Yaylalarda hanelerin zilliyetinde yayla evleri bulunmaktadır. Evler, yaz mevsiminde oldukça yağışlı olan ekosisteme uyumlu şekilde taş temel üzerine ahşap yapıldır. Bunlar, hayvanların barınma yerleri (ahır) dahil oldukça fonksiyonel bölümlere sahiptir. Ormana uzak ve yüksek mevkiilerde bütün olarak taş malzemeden inşa edilmiş daha basit yayla evleri göze çarpar.

Yaylacılık, hanehalkı iş gücü ile orantılı olarak oldukça küçük çaplı bir hayvan stoğu ile yapılır. Örneğin, Alan çalışmasının yürütüldüğü 1990 yılı yaz mevsiminde Kavran yaylasında hane başına düşen sığır mevcudu ortalama 4,5 idi. Yayladaki üretim faaliyetleri esas olarak hanehanenin gereksinim duyduğu peynir, tereyağı ve kısmen de yoğurt gibi ikincil ürünlerin stoklanmasına yöneliktir. Hemsin genelinde yayla üretimi ağırlıklı olarak sığır sahipliği temelinde yapılmaktadır. Küçük sürüler oluşturmaları sayesinde hayvanlar yakın plandaki otlaklarda çobansız bir şekilde kendi başlarına otlatılabildiklerinden, oldukça lokal bir transhüman döngüsü çerçevesinde, fazla bir işgücüne ihtiyaç duyulmaksızın (tek kişiyle dahi) günlük işlerin üstesinden gelinebilmektedir. Alt zonda aynı devrede yoğunlaşan tarımsal faaliyetlerin daha fazla iş gücü gerektirmesi, yaylalardaki istihdamın sınırlandırılması nı, dolayısıyla eldeki sığır stoğunun minimize edilemesini getirmiştir. Söz konusu koşullarda yaylacılık ancak lokal transhüman sayesinde sürdürülebilmektedir. Buna karşın, farklı üretim alanlarına dağılarak parçalanmış hanelerin, söz konusu üretim faaliyetleri için talep edilen işgücünü karşılamaları yine de güçtür ve günümüzde birçok hane artık bir geçim uğraşı alanı olarak yaylacılığı terketmek zorunda kalmaktadır. Yaylaya çıkan hanelerde bu işi üstlenenler ise, çoğunlukla, alt zonda (köy ve mezarlarda) yoğun emek gerektiren işlerle uğraşamayacak denli yaşlı olan hane üyeleridir ve hane başına bir iki kişiyi geçmemektedir(20). Tarım alanında olduğu gibi bu alanda da istihdam

- (19) Pastoralizmin iki farklı şekli olan transhüman ve transhüman, nüfusun belirli bir bölümü mevsime bağlı olarak hayvan sürüleriyle birlikte hareket (göç) ederken, diğer kısmı asıl yurtları olan köylerinde oturmaya devam eder.
- (20) 1990 yılında Kavran yaylasında yürüttüğüm alan çalışması sırasında, toplam 92 hane transhüman faaliyetleri için yaylada bulunuyordu ve hane başına düşen nüfus ortalaması geçici olarak yaylada bulunan ve üretime katılmayan yakınların mevcudiyeti dahilinde bile 2.5'i geçmemekteydi. Üretime katılan nüfus ise maksimum iki kişiydi ve hemen hepsi ebeveyn kuşağından yaşlı hane üyeleriydi (Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Ersoy 1994: 68).

edilen nüfusu çoğunlukla kadınlar teşkil etmektedir ki aşağıda bu konuya daha detaylı olarak değinilecektir.

Cinsiyete Dayalı İşbölümü

Türkiye'de cinsiyete dayalı işbölümü ilişkileri üzerine son yıllarda gerçekleştirilen ampirik araştırmaların başlıca sonuçlarını Ertürk (1993-94:11) şu şekilde özetlemiştir: "Değişim sürecinde cinsiyete dayalı işbölümünün süreklilik gösterdiği ve arttığı gözlenirken, kadının bu bölümlenmedeki rolü dezavantajlı bir durum arz ediyor." Yine aynı çalışmalara göre değişim süreci, kadının tarla, ev işi ve ücretli iş alanlarındaki iş yükü üzerinde de oldukça anlamlı farklılıklar göstermektedir. Hemşin yöresinde bu farklılıkları, köyde kalan hanelerle kentlere göç ederek, tarım dışı alanlardan geçinen haneler arasında gözlemlemek mümkündür. Pazar ekonomisine entegrasyonun sonuçlarından biri de, kadının iş yükündeki artış olarak şekillenmektedir:

"Kırsal toplumların pazar ekonomisine entegrasyonu ile tarımsal üretim alanında kadınların rolleri genelde artmıştır. Bu genel duruma, kadın emeğinin tarım alanından çekildiği iki örnek istisna teşkil eder: Kapital-yoğun mekanize hububat tarımının yapıldığı Orta Anadolu ile doğuda bazı yöreler. Buralarda kadın özel bir alanla sınırlı bir etkinliğe sahiptir. Bu türden köylerde kadının tarımsal üretimden bağımsız oluşu, aynı zamanda ev içinde yüksek bir statüye gelmesini de beraberinde getirir." (Ertürk, 1993-94:17)

Çamlıhemşin yöresine 1970'li yıllarda girmiş olan çayın yeterli bir geçim güvencesi oluşturamadığından ve kentlere göçün artarak devam ettiğinden yukarıda söz etmiştik. Yörede çayın para getiren bir ürün olarak ekonomiye girişinden çok önceleri yurt dışına iş göçü sürecinde şekillenen iş bölümü ilişkileri, erkeğin hane içi üretim ilişkilerinden bağımsızlaşmasının ardından çay üretimiyle birlikte kadınlar aleyhine iyice keskinleşmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi genelinde olduğu gibi, yaşamın her alanında 'ağır yük altındaki' kadına karşılık, kahvehanelerde kumar oynayıp 'boş oturan erkek stereotipi, Hemşinliler için de söz konusudur. Bu stereotipi destekleyen iki cinsiyet arasındaki eşitsizliğin varlığı, bilinen ve çok işlenen bir toplumsal gerçek olmakla beraber, erkeğin hane içi ve dışı görev ve sorumluluklarıyla çalışma alanlarının varlığını göz ardı eden subjektif bir bakışı içkindir. Özellikle Hemşin yöresinde 'çalışan kadını yanında hiçbir

iş yapmadan oturan erkek' görüntüsünün ortaya çıktığı dönem, gurbette çalışan erkeklerin memleketine dinlenmek ve kimi işleri yürütmek için geldikleri yaz aylarıdır. Bu devrede erkeklerin 'sık olarak kahvehanelerde vakit geçirdiği' izlenimi nedeniyle hiç bir işte çalışmadığı gibi bir yanılsama söz konusudur.

Eskiden kente geçici olarak ve çoğunlukla da geniş akraba (Hemşinli dilinde *kabile*) gruplarının işlettiği işletmelerde çalışmaya giden erkekler, tarımsal üretim ve yaylacılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı yaz aylarında memleketlerine dönerler ve buradaki işlere "yardımcı" olurlardı. Üretimdeki asıl emek yoğun işler ise, bugün olduğu gibi eskiden de kadınların üzerindeydi(21). Bu süreçte erkek, para getiren pastacılık, fırıncılık ve lokantacılık gibi iş alanlarında uzmanlaşan cinsiyet olarak, ve üstelik ataerkil sistemin kendine bahsettiği seçim özgürlüğüyle (Ancak bu erkeğin keyfi, kendi başına buyruk bir seçimi olmayıp, iş için gurbete gitmesi,geçim güvencesi elde etmede ailesine karşı görev ve sorumluluklarının bir gereği idi.) tarımsal üretimle ilgili işlerden önemli ölçüde bağımsızlaşmış, tarımla birlikte hayvanların bakımı gibi emek yoğun işler büyük ölçüde kadın işi haline gelmiştir. Ne var ki, erkeklerin görevleri kadına yardımcı bazı rollerle, haneye dönük yakacak-yapacak temini, ev bahçelerle ilgili onarım ve düzenlemeler gibi düşünülse de (Zira, Hemşin'de de bazı işlerin - örneğin odun kesmek gibi- "erkek işleri olduğuna dair normlar bulunmaktadır.) üretimle ilgili işlerle hiç ilgilenmedikleri ve kadınların çalışırken sürekli boş oturdukları pek gerçeği yansıtmamaktadır.

Meeker (1971:330), Doğu Karadeniz kadınlarının çoğunlukla köylerinde kapalı-inziva bir hayat sürdürdüklerini; bu durumun Batı Kafkasya'daki Müslüman halklar kadar Hıristiyanlar arasında da görüldüğünü (Her iki bölgede de ev ve tarla işlerinin yanı sıra hayvanların bakımının da kadınlara ait olduğunu) söylemiştir. Bu, Hemşin yöresinde, kadının ataerkil sistemin dayattığı bir itaat altında olmasından ziyade, hanesinden ayrılamayacak denli yoğun meşguliyetinden kaynaklanan bir durumdur. Zira genç kızlık yıllarından beri büyük ölçüde çalışmaya ve ev içinde hizmete programlanmış bir yaşam örgüsü vardır. Yoksa iş dışında kadınlar komşularını ziyaret edebilir, hemcinsi akran ve/veya akrabalarıyla birlikte geçici bir süre için köyün veya yaylanın

(21) Sadece Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde değil, Batı Anadolu'da da özellikle küçük üreticilik söz konusu olduğundan tarımsal üretimde asıl iş gücünü kadınların oluşturduğuna ilişkin örneklerle sahibiz. Örneğin, Söke'de pamuk üreten aile işletmelerini inceleyen Sirman Eralp (1988:221-222), hane içi iş gücü istihdamında, emek yoğun çapa ve pamuk toplama işlerinin tümüyle kadınlara ait olduğunu, erkeklerin ancak makina idaresi isteyen işlerle birtakım düzenlemelerden sorumlu olduğunu söylemektedir.

dışına çıkabilirler.

Rize'nin Fındıklı ilçesine bağlı Sümer'de çay işletmelerindeki iş bölümü ilişkilerini incelemiş olan Hann (1990a:4-5), çay üretimine geçişten önceki dönemlerde, erkeklerin bölgesel ekonomik faktörler ve nüfus baskısı nedeniyle başka bölgelere göç etmeleri sonucu yöredeki tüm ekonomik uğraşların kadınların üzerine kaldığına işaret etmektedir. Sanılanın aksine erkeklerin boş durmadığını, çayın ekonomiye girişinden sonra, başka bir işi olmayan erkeklerin pekala çay üretimiyle ilgili işlerde, hatta çoğunlukla kadınların yaptığı, çay toplama ve taşıma işinde de çalıştıklarını bildirmektedir. Hann, köyden birçok erkeğin aynı dönemde yöredeki çay fabrikalarında, geçici işçi statüsünde el emeğine dayanan işlerde çalışmalarının, çayla ilgili işlerin yoğunluk kazandığı dönemlerde çay bahçelerinde erkeklere rastlanmamasını anlaşılır kıldığını söylemektedir. Hemşin erkeklerinin konumu Hann'ın Sümer'deki tespitlerine oldukça paralellik arz etmektedir. Kentlerde çalışıp Bağkur emeklisi olduktan sonra Hemşin'e geri dönen erkekler arasında çay bahçelerinde kadınlarla birlikte çalışanlara veya eşi ve çocukları köyde çay ile meşgulken tek başlarına (yanlarında eşleri olmaksızın) ev işleri dahil tüm yayla işlerini üstlenenlere de rastlanmaktadır. Hatta eşlerine mutfakta yardım eden erkeklere dahi rastlanmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki bunlar çok yaygın örnekler değildir ve gerek tarlada gerekse yaylalarda asıl işgücünü kadınlar oluşturmaktadır. Özellikle de çay üretimindeki emek yoğun işlerde genç kadınların istihdamı söz konusudur. Halihazırda erkeklerin büyük çoğunluğu için, bütünüyle "kadın işi" kategorisinde yer alan bu işlerle sürekli meşgul olmak küçültücü bir davranış sayılarak alaya alınabilmektedir(22). Buna karşılık erkeklerin kentlere çalışmak için göç etmeleri gibi nedenlerle bazı hanelerde kadınların odun kesmek gibi bazı erkek işlerini dahi üstlenmek zorunda kaldıkları görülmektedir ki, bu gibi örnekler de erkekler arasında şaşkınlığa veya olumsuz bazı tepkilere neden olabilmektedir.

Günümüzde gerek erkek gerek kız çocukları evlenir evlenmez haneden ayrılıp bağımsız yaşama yönünde güçlü bir talep içindedirler. Ne var ki köylerde ayrı bir ev açma olanakları

(22) 1990 yılında Kavran yaylasında hanelerinin bütün yayla işlerini tek başına yürüten beş erkek hane reisi bulunuyordu. Bu kişiler ya emekli işçi ya da rençber konumundaki yaşlı erkeklerdi ve diğer erkeklerden çok, yayladaki üretim ilişkilerinin ve iş dayanışmasının bir gereği olarak, komşu hanelerdeki kadınlarla ilişki içindeydiler. Özellikle aynı köyden yaylaya çıkan komşu ve/veya akraba kadınlardan sık olarak yardım görmekteydiler. Yaylada eşleriyle birlikte bulunan ve iskambil oyunu için sık sık yayla kahvehanesinde toplanan diğer hane reisi erkeklerin, bu beş kişi hakkında (gıyaplarında) zaman zaman küçümseyici veya alaya alıcı sıfatlar kullandıkları görülmüyordu.

(Arazi darlığı ve maddi imkansızlıklar gibi nedenlerle) neredeyse hiç bulunmamaktadır ve haneden bağımsızlaşmak için kasaba ve kentlere yerleşmekten başka seçenekleri de yok gibidir. Ancak kentlere yerleşerek iş bulmak, işletme sahibi yakınların varlığı ve/veya aileden maddi destek olmaksızın üstesinden gelinebilecek birşey değildir(23). Ebeveynlerin, gençlerin kente yerleşmek üzere haneden ayrılma yönündeki talepleri karşısındaki tutumları, koşullara göre değişebilmektedir. Eğer köyde bir arada geçim güclüğü varsa genç çifte izin verilmesi hatta elden geldiğince teşvik ve destek görmeleri dahi söz konusu olabilmektedir. Hemşin'de gurbetçilik tek geçim güvencesi olarak görüldüğünden gençler çoğunlukla bu yönde desteklenmektedir(24). Buna karşılık köyde kalanlar, kente yerleşen gençlerin her yıl periyodik ziyaretlerle emek-yoğun işlerde kendilerine yardım etmelerini talep etmektedirler. Özellikle kentlerde çoğunlukla ev hanımı statüsünde olan gelinlerin , okulların tatil olduğu yaz aylarında köye gönderilerek emek yoğun işlerde çalıştırılmaları yönünde güçlü bir eğilim vardır. Ev hanımı statüsünde olmanın, köyde rençberliğe göre avantajının bilincinde olan genç kadınlar ise, bu taleplere karşı direnç göstermekte, kocalarını etkileyebildikleri ölçüde de köydeki işlerden belli ölçülerde veya tümüyle bağımsız kalmaya çalışmaktadırlar. Hane ileri gelenleri, beklentilerine uymayan tutumları nedeniyle genç kuşakları sık sık eleştirmekte, otoritelerinden aldıkları güçle, o da işe yaramazsa manevi baskılarla ve özellikle tutacağına mutlak gözüyle bakıldığından çok etkili olan "beddua" vasıtasıyla çocuklarını ve elbette en önemli işgücü kaynağı olarak gelinlerini denetimleri altına almaya çalışmaktadırlar. Yörede kalmış yaşlı çiftçi aile üyeleri için gençlerden alacakları destek en önemli yaşam güvencesidir. Genç kuşaklar ise yaşlıların bakımı ve Hemşin coğrafyasındaki ağır çalışma koşullarından bağımsız, daha rahat bir yaşam sürdürme idealini sürdürmektedirler. Bu durum iki kuşak arasında süregiden çatışmaların başlıca nedeni olmaya devam etmektedir.

Sonuç

Doğu Karadeniz'in yüksek dağ köylerinden, büyük kentlere uzanan mekansal çeşitlilik

- (23) Hann (1990b: 64) Sümer'de de evlilik sonrasında genç çiftlerin haneden ayrılmak istediklerini; ancak çoğunun bu girişimi finanse edecek birimleri olmadığını, hatta evleneceği partnerin görücü usulüyle kendi iradesi dışında belirlendiği ailelerin sayısının hiç de az olmadığını belirtmiştir.
- (24) Alan çalışması sırasında anket uygulanan 45 haneden 41'i en azından bir üyelerinin çalışmak, iş kurmak veya sahibi, ortağı vs. oldukları bir işte çalışmak üzere köy dışında buldukları öğrenilmiştir.

içinde oldukça parçalanmış demografik yapısıyla Hemşin halkı, bugün göç sürecinin bir sonucu olarak geçmişin güçlü kültürel bağlarıyla yeni yaşam alanlarına uyarlanımın getirdiği değişim arasındaki çelişkileri yaşamaktadır. Kente göç ederek yerleşen Hemşinliler memleketlerinde bıraktıkları aile ve akraba grupları, kültürel miras ve değerleriyle, bugünü ve geleceğini belirleyen güncel iş ve yaşam atmosferinin vazgeçilmez baskısı arasında bir ara yol/uzlaşma sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu amaçla kentlerde kazanılan paralarla memlekette köy ve yaylalara yönelik yatırımlara da önem verilmektedir. Yeni kuşak Hemşinlilerin ideali, yöresinden tamamen kopmadan, ancak özellikle yaşamak için hiç bir bağımlılık da hissetmeden var olabilmektir. Bu ideali gerçekleştirmenin biricik yolu ise Hemşindeki baba ocağını terk ederek kente yerleşmektir. Genç kuşakların bu ideallerine kavuşmaları önündeki en büyük engel ise, Hemşin'de kalmayı sürdüren ve moral değerler bakımından büyük ölçüde kültürel geleneklere, yaşam güvencesi elde etmede de hala önemli ölçüde geleneksel geçimlik (yaylacılık gibi) üretim alanına bağımlılıkları devam eden aile büyükleridir. Engebeli arazi ve sert iklim koşullarındaki üretim etkinliklerinin üstesinden gelemeyecek denli yaşlı ve yalnız kalmış olduklarından özellikle haneye evlilik yoluyla dahil olmuş genç kadınların, yani gelinlerin emeğini, ataerkil sistemden aldıkları güce dayanarak, mülklerinin varisi olan oğulları vasıtasıyla kontrol altına almaya çalışmaktadırlar. Zira tarımsal üretimde asıl işgücünü oluşturan cinsiyet i kadınlar oluşturmaktadır. Problem, temelde toplumun geleceği açısından asıl umut bağlanması gereken yön ya da yolun kuşaklara göre farklı adresleri göstermesinden kaynaklanmaktadır.

Referanslar

Andrew, P. Alfor. (1989). *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.

Atalay, İ. & diğ. (1985). *Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri*, Ankara: Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları; Teknik Bülten Serisi, No: 141.

Benninghaus, Rüdiger (1989). "Zur Herkunft und Identität der Hemşinli." P.A. Anrews (Ed.), *Ethnic Groups in te Republic of Turkey*. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.

B.D.İ. Enstitüsü (1993). Genel Nüfus Sayımı 1990. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Rize. Ankara: B.D.İ.E. Yayınları.

Bıjışkyan,Per Minas (1969). Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, 1817-1819. (Çev. H.D. Andreasyan), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bryer, Anthony (1975). "Greeks andTürkmens: The Pontic Exception." *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX: 118-151.

Dumezil, Georges (1964). "Notes sur le parler d'un Arménien Musulman de Hemşin." *Memories*, LVII, 4:5-52.

Emiroğlu, Kudret (1989). Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü. Ankara: Gülten Ofset.

Ersoy, Erhan G.(1994) "Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Hemşin'de Yayılacılık." (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: H.Ü., S.B. Enst.

(1995). "Hemşinli Etnik Kimliğine Antropolojik Bir Bakış" *Birikim, Etnik Kimlik ve Azınlıklar Özel Sayısı*, 71-72:139-143.

Ertürk, Yakın (1993-94) "Position and Status of Rural Women. "Women in Development, Part I: Assessment of Status of Rural Women in Turkey. Gender and Women Studies Graduate Program, Ankara: METU.

Haçikyan, Levon (1996) Hemşin Gizemi, Hemşin Ermenileri Tarihinden Sayfalar. (Derleyen: B. Avedisyan), İstanbul: Belge Yayınları, Marenostum Dizisi.

Hann, Chris M., (1990a) "The Sexual Division of Labour in Lazistan." (Paper Prepared for the Workshop), *Culture and the Economy: Changes in Turkish Villages*. London: S.O.A.S. (25th May 1990).

(1990b) *Tea and the Domestication of Turkish State*. Huntingdon: The Eothen Press.

İslâm Ansiklopedisi (1957) "Lazlar", İstanbul: M.E.B. Basımevi, VII; 26.

Köy İşleri Bakanlığı (1981). Rize Köy Envanter Etüdü. Ankara.

Meeker, Michael (1971). "The Black Sea Turks: Some Aspects of Their Ethnic andCultural Background". *International Journal of Middle East Studies*, 2:318-345.

Memişoğlu, Haydar (1972). "Doğu Karadeniz Dağ Köylerinde Değişme ve Gelişmeler".
Hemşin, XI/7: 19-20.

Özyurt, Hasan (1989). Türkiye Çay Tarımının Yarattığı Sosyo-Ekonomik Etkilerin
Ölçümü. Trabzon : K.T.Ü. Yayınları, No: 143, M.Y.O. No: 11.

Sirman-Eralp, Nükhet (1988) "Pamuk Üretiminde Aile İşletmeleri." Pamuk, Ş. ve Z.
Toprak (Eds.), Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). Ankara: Yurt Yayınevi.